

Kerényi Ferenc

AZ ELMARADT IRODALMI NEMZEDÉKVÁLTÁSOK TANULSÁGAIBÓL

Ami megvalósult I.

„Toldy első jöve, s utána Vörösmarty és Fenyéry, s az estvét ezen először most látott barátim társaságában töltém, s a Fáyéban, egy Kazinczy-leány unokájáéban. Csak Kisfaludy Károlyt még, mondám, és Bajzát, az édes dalköltőt... Az a szerencse, hogy őket is láthassam, a következő nap (február 19.) ajándéka volt...” Kazinczy Ferenc, aki egyik résztvevőként e pesti eseményeket 1828-ban megörökítette, a kor fogalmai szerint aggastyánnak számított: 69. évében járt. A nagy találkozás legismertebb (utólagos) képi ábrázolásán, Orlai Petrics Soma olajfestményén és a róla készült nyomatokon ősz hajú, borotvált arcú, szikár kis öregúr, még a XVIII. század öltözékében. A vele kezét szorító Kisfaludy Károly már az új divat, a romantika módija szerint öltözött: piros béléses, szeszélyesen redőzött köpeny borult a vállára, arcát oldalszakáll keretezte, bajusz ékesítette. Két nemzedék találkozása, a magyar irodalom első deklarált vezérváltása.

A nyertes: a polgári normák szerint szerveződő, modern magyar irodalom. Kazinczy világosan látta, hogy az imitáció, az utánkövetés nyelvművelő, közönségnevelő periódusát szükségszerűen váltja fel majd az eredetiség korszaka. Nem sok illúziója lehetett afelől sem, hogy cizellált, művelt lírája ezeknek a követelményeknek már nem fog megfelelni. Így viszont minden érték, amit klasszicizmusa felhalmozott, folytatható lett a következő nemzedék számára is. Vörösmarty Mihálynak nem kellett pironkodnia azért, hogy előbb írt latin és időmértékes verset, mintsem magyarul hangsúlyos ütemezésűt. A ZALÁN FUTÁSÁ-ban meg úgy zengeti, harsogtatja az örökül kapott, megújított hangszert, a magyar nyelvet, hogy az immár képes mindenféle igénynek eleget tenni. Az „édes dalköltő”, Bajza József érzelmes verseivel nagyobb hatást gyakorolt fiatal(abb) kortársaira, még a pályakezdő Petőfire is, mint azt mai megítélése indokolná: ám tekintélyét nem a költemények lírai ereje, hanem az a kritikus vitakedv és érvelni tudás szerezte, amit ítészként és szerkesztőként tollcsatákban vívott ki magának – diadalra juttatva a tehetség, a teljesítmény republikáját. A triász harmadik tagja, a németnek született Schedel-Toldy Ferenc éppen a találkozás évében, 1828-ban tette le az asztalra a magyar irodalom első kézikönyvét: zömében még lefordítatlan magyar szövegekkel, de német címmel (HANDBUCH DER UNGRISCHEN POESIE) és fejlécekkel, hogy a művelt Európa is tudomást vehessen róluk. (Kazinczy huszonhét magyar és tizennégy német tétellel szerepelt a második kötetben.)

A széphalmi mester, a „szent öreg” annyira fellelkesült a látottakon, hogy Toldynak adta át a FOGSÁGOM NAPLÓJÁ-t, „*azt nyilatkozván, hogy tartsam meg, s ha az ő halála után úgy találom, hogy gyermekei ezen irományt meg tudják becsülni, adjam ezeknek által*”.

Ne szépsütsük meg azonban a valóságot: mint minden jelentős változás, az irodalmi nemzedékváltás sem történhetett viták, összeütközések nélkül. A „szent öreg” nem csupán tisztelettel, de iróniával vagy akár némi lesajnálással szintén hangozhatott – és hangzott is – a fiatal romantikusok egymás közötti beszélgetéseiben, levélváltásaiban. És még előtte voltak az ún. Pyrker-pörnek, amikor Toldy nem tudta megbocsátá-

ni Kazinczynak, hogy magyarra fordította az egri érsek, Pyrker János László vallásos eposzát; a PERLEN DER BIBLISCHEN VORZEIT-ből így lett Kazinczy tollán, magyar prózában SZENT HAJDAN GYÖNGYEI (Buda, 1830). A vita túlélte Kazinczyt, de az elvi tollcsata csúcspontján sem jutott eszébe, hogy visszavegye Toldynak adott, legféltebb kéziratát.

Ami megvalósult II.

Kisfaludy Károly korai halálát (1830) követően a romantikus triász – a maga jól szervezett kritikus-költő-irodalomtörténész felállásával – másfél évtizeden át meghatározta a magyar irodalom fejlődésének útját. A mesterük emlékére létrehozott Kisfaludy Társasággal ellensúlyozni tudták az arisztokrata vezetésű Magyar Tudós Társaság szellemi túlsúlyát, viszont ők adták a Tudós Társaság titkárát, a Pesti Magyar Színház első igazgatóját, és még arra is képesek voltak, hogy a reformmozgalom első, átmeneti veresége idején az *Athenaeummal* a szükségből faragjanak erényt. A kényszerűségből vegyes tartalmú folyóirat lett az első magyar kulturális orgánus, amelyiket 1843 végén a szerkesztők csöndes elégedettséggel zárhattak le: teljesítette ideiglenes, politikát is pótoló feladatát, és átadhatta helyét a szakosodottabb sajtónak. 1836, a SZÓZAT megírása óta pedig jó ízlésű literátus ember aligha vonta kétségbe Vörösmarty „nemzeti költő” státusát. (E minőségében „képviselte” hazánkat 1840-ben A GUTTENBERG-ALBUMBA írt versével; a közvetítő minden bizonnyal Toldy Ferenc volt.)

1842 decemberében egy kopottas fiatal vándorszínész érkezett Székesfehérvárról Pestre: „*Karácsonykor Pesten valék, s megismerkedém személyesen Bajzával és Vörösmartyval. – [...] Fél napot tölték a régtől tisztelt, szeretett két férfi körében. Boldog fél nap!*” Öt hónap múlva az *Athenaeum* avatta költővé (az akkor még Petrovics) Petőfi Sándort. Első kötetét, a VERSEK-et 1844-ben – amint azt az iskolában mindannyian tanultuk – szintén Vörösmarty javaslatára adta ki a Nemzeti Kör, a pesti liberális értelmiségiek és polgárok egyesülete.

„...lett pénzem és nevem. – E férfi, kinek én életemet köszönöm, s kinek köszönheti a haza, ha neki valamit használtam vagy használni fogok, e férfi: Vörösmarty.” Amikor Petőfi ezeket a sorokat leírta (1847 nyarán), már lezajlott a második nemzedékváltás is. 1847. március 15-én megjelent az ÖSSZES KÖLTEMÉNYEK kötete Petőfitől – magyar költő még nem látta ilyen szép kiállításban verseit. Nyomatott ajánlása így hangzott: „*Tisztelet és szeretet jeléül Vörösmartynak ajánlva a szerző által.*” Másnap, március 16-án a pest-budai Ellenzéki Kör (a Nemzeti Kör jogutódja) nagy estélyt adott. Az időzítés nem volt véletlen: a tavaszi, József-napi vásárra azért sereglettek a kettős városba a vidéki politikusok, hogy megtárgyalják egy egységes, országos ellenzéki párt programját. A lakomát verbális élvezetek, szónoklatok és szavaltatok színesítették. Petőfi – engedve a közakaratnak – elmondta a DALAIM-at (utolsó versszakát a cenzúra nem engedte kinyomtatni), A NÉP NEVÉBEN című költeményt és egy meg nem nevezett harmadikat. Szavalt ezen az estén az *Életképek* fiatal tudósítójától „*a haza veterán irodalmi bajnoká*”-nak nevezett Vörösmarty is; ő az ORSZÁGHÁZÁ-t mondta. Ám az igazi szenzáció már nem az ő megszólalása volt: „*A vidéki itt levők vetekedve siettek megismerni Petőfit s átölelni, s a nagyszerű elismerés egy életboldogságot ért.*”

A tekintélytisztelet hiánya egyik fő eleme a Petőfi-legendáriumnak. Pedig Vörösmarty tanácsait is megfogadta – attól kezdve, hogy első kötetében tudomásul vette a mégoly sikeres és népszerű bordalok megritkítását, a kritikákra azonnal visszacsapó válaszadástól való tartózkodáson át a forradalom friss táborát megosztani képes DICSŐSÉGES NAGYURAK... kinyomtatásáról való lemondásáig 1848 márciusában.

Vitájuk elvi volt, amikor Petőfi nem vette versbeli megszólalás és hírlapi polémia nélkül tudomásul, hogy Vörösmarty – a parlament egyetlen költő képviselője – 1848 augusztusában a honvédség ügyében a kormány kompromisszumos javaslata mellett szavazott. Az éles és nyilvános tollcsata mellől azonban most sem hiányzott a feloldó gesztus. Az erdélyi hadszíntérre induló Petőfi 1849 januárjában Debrecenben Vörösmartyék gondjaira bízta feleségét és kisfiát – akik ezt el is fogadták.

Jogos ellenérvként felhozható talán, hogy túl szépre, már-már biedermeier hangulatra színezzük a képet; a kortársak nyilván baráti körök, érdekszövetségek, szerkesztőségek – akkori szóval: cotteriák – izgatott, olykor nehezen áttekinthető harcának látták az irodalom közéletét. Egy-egy korszak történéseit azonban eredményei igazolják. A magyar reformkorban nem került vezérszerepbe irodalmi epigon, és a konzervatív tábor egyetlen jelentős erőt sem tudott felvonultatni. Ezt nem mi mondjuk, Gyulai Pál írta Vörösmarty-életrajzában.

Ami akár el is maradhatott

A kolozsvári *Szabadság* című hírlap 1849. augusztus 7-én hírlelte először Petőfi elesését. (Állítását azóta sem cáfolta meg senki.) A magyar irodalom veszteségeit azonban nem lehet csak személyekben és felfüggesztett intézményeiben (a Tudós Társaság 1858-ig nem folytathatott nyilvános tevékenységet, a Kisfaludy Társaság 1860-ban alakult újra) mérni. Szétzilálódott az az organikusán fejlődött irodalmi élet és nyilvánosság, amely eladdig mintegy garantálta a megszólalás, a gyors beérkezés lehetőségét. 1849 után a szerkesztőségek, kiadók Pesten maradtak, az igazi művészi események azonban a távoli, magányos műhelyekben zajlottak: Hanván, Tompa Mihály parókiáján, a nagy-kőrösi professzorházban Arany Jánosnál vagy Madách Imre alsósztrigovai kastélyában. Először került az irodalom szervezése és vezetése lapszerkesztők és kritikusok kezébe. Dolgukat megkönnyítette, hogy közel és távol nem jelentkezett vezéregyéniség a szépírók körében.

Vajda János és Kemény Zsigmond röpirataikkal kiírták magukat a passzív ellenállás hangulatából; Jókai Mórt az irodalom ügyei addig érdekelték, amíg olvasóközönységét biztosították az „*Írjunk mitológiát!*” programja számára. A már-már kizárásos alapon maradt Arany János személyiségétől pedig mi sem állt távolabb, mint a nemzeti költő vagy a poétafejedelem ráhárított feladata. Néhány, önértékelési zavarról árulkodó dilemmája elegendő bizonyítékul szolgálhat. 1857-ben megírt – gróf Ráday Geodeon igazgató felkérésére – egy *Köszöntő* című bordalt abba az *ERZÉBET*-operába, amellyel a Nemzeti Színház a császárnét üdvözölte magyarországi látogatásán. Elérte viszont, hogy neve és a bordal sem a partitúrába, sem a kinyomtatott szövegekönvbe nem került bele. A dilemma ennél mélyebb volt: a kapcsos könyv margójegyzete szerint: „*Gyűjteménybe nem való.*” (Csak 1867-es összkiadásában publikálta.) 1858. december 15-én a működését újratekzdő Magyar Tudományos Akadémia levelező, majd – példa nélküli módon – ugyanaznap rendes tagjává választotta. Arany kétségeit fejezte ki a döntés helyességét illetően, és csak azért vette végül tudomásul, nehogy ódzkodását az Akadémia ellen használják fel. A helyzet később sem változott. A kiegyezés alkalmával az újonnan alapított Szent István-rend keresztjével tüntették ki. Elfogadásáról Eötvös József kultuszminiszter és Wenckheim Béla belügyminiszter személyesen győzködte: a magyar irodalom megtiszteltetéséről van szó, amelynek elhárítása a nemzeti literatúra jövőbeli lehetőségét is korlátozhatná. A morális gondjával ismét magára maradt Arany („*életemet önmagával meghasonulásba ejti*”) végül engedett, de a kitün-

tetést nem köszönte meg uralkodói kihallgatáson, sohasem hordta, a vele megszerezhető báróságot nem kérvényezte – életművében pedig tizenegy öngúnyoló epigramma („*mondacs*”) őrzi az eset beveséződött emlékét.

Az ilyen alkotói személyiség nem való irodalmi vezérnek, zászlóira írható névnek azonban igencsak megfelel. Arany János látszólag a legszebb pozíciókat birtokolta (1860 és 1865 között a Kisfaludy Társaság igazgatója, 1865-től 1870-ig a Tudományos Akadémia titkára, 1870 és 1877 között főtítkára volt), valójában a magyar irodalom és művelődés nagy adminisztratív robotosává vált. „*Lettem éneklőből... énektanár*” – írta versben már 1861-ben; öt évre rá pedig (tevékenységeit felsorolva) helyzetét reálisan értékelve, szomorúan kérdezte a legrégebbi baráttól, Tompától: „...*napról napra elfoglal, nyugöz, bosszant, lelket öl. Mi marad aztán poétáskodni?*”

A passzív ellenállás mindig kétarcú folyamat, érték- és hagyományőrző, ugyanakkor bezárkózásra, provincializmusra hajlamosít. Soha annyi epigont, mint az 1850-es években! Összefoglalóan „petőfieskedők”-nek szokták nevezni őket, de csak részben találóan: egy részük már Petőfivel párhuzamosan is működött, sőt néhányuk már Petőfi előtt is publikált – csak akkor egy szervesen fejlődő irodalmi élet megfelelő helyén. Többszörösen érthető volt tehát Arany öröme, amikor második nekifutásra átrágtta magát AZ EMBER TRAGÉDIÁJA kéziratán 1861-ben, és azon nyomban újságolta is levelében Tompának, hogy jelentkezett „*az első tehetség Petőfi óta, ki egészen önálló irányt mutat*”. Madách Imre korai recepciója más vonatkozásban is érdekes nézőpontunkból. Az igazgató lelkesedését, aki ráadásul Madách bevezetésekor ugyanazokat a gesztusokat alkalmazta, mint Petőfi övele 1847-ben, a Kisfaludy Társaság Aranyt Pestre és ezzel helyzetbe hozott prominensei, mint például a szürke eminenciás Csengery Antal nem osztották; Aranynak végül csak saját lapjában, a *Szépirodalmi Figyelő*ben sikerült és csupán a középszerű, de éppen ezért munkára mindig kész Szász Károllyal elismerő bírálatot íratnia a TRAGÉDIÁ-ról. Nem kellett a feladat a kritikus kör legtalentumosabb tagjának, Gyulai Pálnak sem, aki nem vesztegette el az elmúlt évtizedet: ha kellett (Petőfi-elemzéséhez), összeköltözött Pákh Alberttel; nem átalotta A VÉN CIGÁNY Vörösmartyját idejétmúlt költőnek nevezni; folyamatosan korlátozta kritikáival Jókai növekvő népszerűségét, és nem volt rest két változatban is megírni (egyébként legjobb művét) az EGY RÉGI UDVARHÁZ UTOLSÓ GAZDÁJA című kisregényét (1857), egyet a cenzor számára, egyet a jobb jövő irodalmiasabb igényei szerint. Neki és barátainak eszük ágában sem volt a késve és nehezen megszerzett irodalmi pozíciókat bárkivel megosztani.

Ha helytállóak fejtegetéseink a megtörtént nemzedékváltásokról, akkor egy fél emberöltőben, tizennégy-tizenhat évben határozhatjuk meg a következő írógeneráció szervezettebb jelentkezését. Valóban: 1863 eseménytörténetében meg is találjuk ezt, az ún. „petícióügy”-ben. Az 1840 óta országgyűlési támogatással működött alapvető közintézmény, a Nemzeti Színház (országgyűlés híján) folyamatosan anyagi gondokkal küszködött. Ezen 1861-ben, a rövid alkotmányos periódusban egy országgyűlési bizottság igyekezett változtatni, majd (ennek feloszlata után) 1862 októberében százezer forint uralkodói segélypénz javított a helyzeten. Az utóbbi szakszerű felhasználására azonban nem voltak garanciák; maga az évi segély pedig azt a veszélyt idézte fel, hogy a *nemzeti színház udvari* teátrummá válhat. Ezért 1863 júliusában ötvenöt aláírással felségfolyamodvány készült, amely az 1861. évi országgyűlési bizottság elvei alapján való színházvezetést kérelmezett, amíg „*az illetékes nemzeti képviselőlet alkotmány és törvény szerint intézkedik*”. Az aláírók között egyaránt megtaláljuk a 48-asokat (Vajda Jánost, Dobsa Lajost, a Görgei tábori muzsikusból Viktória királynő udvari hegedűs-

vé előlépett Reményi Edét stb.) és a fiatal írónemzedéket (Reviczky Szevért, Tolnai Lajost, Zilahy Károlyt, Bajza Jenőt és másokat), akik itt léptek fel először szervezeten, miután pályájukat – a korviszonyoknak megfelelően – ők is jobbára szerkesztőként és kritikusként kezdték. Bajza Jenő (a költő-kritikus fia) ZÁCH FELICSIÁN-drámájával (1863) jelentették be igényüket a nagy nemzeti történetek újrafogalmazására és (benyújtva a szöveget a Nemzeti Színháznak) az irodalmi-kulturális közintézményekben való jelenlétre.

Gyulainak, aki ezúttal a Nemzeti Színház drámabíráló bizottságának tagjaként szólalt meg (és az elutasítás egyik szervezője volt), könnyű dolga akadt: a nemzedék valóban nem mutatott fel érett egyéniségeket, kiforrott alkotásokat. A petícióra nem érkezett válasz, 1863–1864-ben pedig szerencsétlen egyéni tragédiák halmozódásaként, betegségben és párbajban meghalt Bajza, Reviczky és Zilahy. A többiek szétszóródtak a különböző lapok és kávéházak között. Rákosi Jenő méltán írta emlékezéseiben: „Az irodalom jelesei jogukba, hogy ne mondjam, hatalomba léptek.”

Ami végleg elmaradt

A kiegyezés – mint általában a nagypolitika megannyi fordulója – nem gyakorolt közvetlen és azonnali hatást az irodalmi élet szerveződésére. A könyv- és lapkiadás üzleti struktúrájának kiépülése, a színi kerületi rendszer azonban csakhamar nagy és rendszeres fogyasztóvá lépett elő: kellett a publicisztika, a tárcanovella és regényfolytatás hétről hétre; játszható színdarabokat vártak évadról évadra. A csúcson azonban a kis nyelvetterület dilemmája uralkodott: „Nekiünk egy akadémiánk, egy egyetemünk, egy Nemzeti Színházunk, egy irodalmi társaságunk [a Kisfaludy Társaság] volt. Mindez az intézmény hamar megtelik tagokkal, a kiünnrekedők száma pedig hamar légiókká dagad. Ezek ostromolják és ostromozzák az intézményeket, amelyekben annál jobban kialakul a klikkszellem.” (Rákosi Jenő.)

A helyzet szentesítésére 1873-ban elkészült az ideológia is: Asbóth János megírta HÁROM NEMZEDÉK című tanulmányát, amelyben generációs cezúrát tett Petőfi és a nála hat évvel idősebb Arany közé. Széchenyit Vörösmartyval állította párba („tettekre ébredés”), Kossuthot Petőfivel („lázás küzdés”); míg „Deák és Arany legnagyobb ereje a megnyugtatóban, kiegyenlítésben és kibékítésben, a harmonicus oktatásban van”. Belőlük hiányzott Széchenyi előszeretete a bizarr és a groteszk iránt, Vörösmarty csináltak érzett pátozsza, Kossuth szónokiassága, Petőfi világfájdalma és kozmopolitassága, amelyek így együtt Asbóthtól a „komédiáskodás” gyűjtőnevet kapták.

Folytatva fél emberöltőnyi időszámításunkat, az 1870-es évek második felére – már csak a publikációs lehetőségekben érvényesülő nagy számok törvénye alapján is – jelentkeznie kellett egy, a jogait és funkcióit igénylő nemzedéknek. Az irodalomszervező és irányító csoport (nevezzük őket irodalmi Deák-pártnak, népnemzeti iskolának, minősítsük tevékenységüket akadémiának – mindegy) ekkorra ugyancsak körülbástyázta állásait. Gyulai funkcióinak gyarapodása valóban tüneményes: 1860-ban lett a Kisfaludy Társaság tagja, 1867-ben akadémikus, aki 1870-től (1906-ig) az irodalmi és nyelvtudományi osztály titkára. 1879-től két évtizeden át a Kisfaludy Társaság elnöke, 1873-tól haláláig a *Budapesti Szemle* szerkesztője. Egyre jobban kiütközött azonban a csoport gyengéje is: amíg ítéseket Gyulai mellett is fel tudott mutatni (a vele egyidős Greguss Ágostot, Salamon Ferencet), addig költőt Arany mellé sohasem volt képes delegálni, meg kellett elégednie Szász Károly, Lévay József talentumával...

1875-ben meghalt Toldy Ferenc, és az irodalomprofesszori katedra üresen maradt. Utána a budapesti egyetem Aranynak dukált volna, meg is kínálták vele; végül Gyulainak jutott, újjal gyarapítva irodalmi-hatalmi kulcspozícióit. A sokféle betegség-

től gyötört, egyre rosszabbul látó Arany ódzkodott a nyilvános szerepléstől, de az akadémiai főtítkárságtól is csupán 1877-ben sikerült – sokadszori nekifutásra – megszabadulnia. Hogy mindez nem hipochondria volt, azt fényképei tanúsítják, amelyek a még hatvanadik életéve előtti költőt aggastyánnak mutatják, akiben nyoma sincs az öreg Kazinczy hajdani fürgeségének. Még az ŐSZIKÉK sokat dicsért impresszionizmusa mögött is ott rejtett a fizikai állapot: hályogos, homályosuló szem tekintett a tölgyeken átszüremlő napfénybe, és óvatos lépések kerülgették a földön ülő lepkét. Napi egy-két órai olvasás mellett már az volt a döntő, ki és milyen könyveket adott Arany kezébe.

Az alkotói „független nyugalmat” soha meg nem kapott költő epikájával elszámolni készült abban az évtizedben: 1873-ban megírta a BOLOND ISTÓK II. énekét. Huszonhárom év után; az első ének folytatásától akkor még Toldy tanácsolta el. Most barátai hallgattak róla, mintha egy el-elkalandozó elme öregkori botlásáról volna szó. 1879 ebből a szempontból látszólag a diadal éve: elkészült a TOLDI-TRILÓGIA hiányzó közepe, a TOLDI SZERELME; teljessé vált a higgadt nagyepikus szárnyas oltára. A költő valóban adósságát vélte leróni: „Csak ez egy munkával igazán tartoztam.” Azt senki nem észrevételezte, hogy Arany nem kritikusaiknak, hanem Petőfinek volt adósa, a halott barátinak tett ígéret pedig mindennél szigorúbban kötelez. (Nem véletlen, hogy ebben az évben írta HARMINC ÉV MÚLVA címmel utolsó Petőfi-versét is.)

A fiatal írónak szintén Arany János volt az eszmény, a mérce. Csakhogy a másik Arany. Mai ésszel szinte felfoghatatlan, mennyire sikerült Aranyt elszigetelni az irodalom valóságától, különösképp a „Titán Lacik”-nak csúfoltaktól, az 1850-es években születettek nemzedékétől. 1875-ben Reviczky Gyula verseket küldött Aranyra – sohasem kapott választ. Koroda Pál a következő évben jobban járt: Arany hozzájárult, hogy A TÚLVILÁG KOMÉDIÁJA című művét neki ajánlhassa, sőt a tiszteletpéldányt személyesen vette át, és meglepve hallotta, „*hogy éppen a legifjabb nemzedék valóságos költői lelkesülnek érte igazában, értik meg őt legtisztábban. Erre Arany elmondta, hogyan igyekeztek őt a legújabb nemzedéktől elriasztani*”. Szintén Koroda jegyezte fel azt az esetet, amikor a náluk fél generációval idősebb Kiss József balladait csepeülték Arany barátai, ám a beleolvasó költő meglepetten észlelte: „*De hisz ez nagyon szép költemény!*”

Értékkörző, kézfogásos nemzedékváltásról nem lehetett szó. Kivált, hogy 1876. január 1-jén megalakult a Petőfi Társaság – bevallottan az Akadémia és a Kisfaludy Társaság ellensúlyozására. Elnöke Jókai Mór lett (most kompenzálhatta Gyulai állandósult támadásait), és sikerült megnyerni a magányos Vajda Jánost is, aki magánkörben dohogott imigyen: „*Arany János? a vén csizmadia mester, a céh feje?*” Reviczky (1876. december 10-i levelében) különösebb kockázat nélkül jósolhatta az új évrre: „*Úgy látszik, közel állunk egy nagy háborúhoz. [...] A magyar költészetbe új hangot, új szellemet hoz be a fiatal nemzedék.*”

Gyulai mindhárom műfajcsoportban vállalta a kritikai harcot. 1877-ben az általa szerkesztett *Budapesti Szemle* szeptember–októberi számában ÚJABB KÖLTŐI BESZÉLYEINK címmel átfogó bírálatot közölt a közelmúlt terméséről: Vajda János ALFRÉD REGÉNYE és Bulla János TÜNDEŐV című művéről, valamint Koroda Pál négy munkát tartalmazó KÖLTŐI ELBESZÉLÉSEK című kötetéről. A vád: nemzetietlenség, kozmopolitizmus. A megfogalmazás pedig nem hagyott kétséget az ítései szándékot illetően: „*Lyránk már nem szívja többé táplálékát a népnemzeti elem hagyományos földéből, drámai és elbeszélő költészetünk nemigen veszi tárgyait a magyar társadalom múltjából és jelenéből, hanem bekalandozva a világ minden részét, idegen nemzetekhez fordul.*” Gyors és könnyű győzelem volt: a Puskin nyomán, Bérczy Károly remekbe sikerült ANYEGIN-fordítására felburjánzó termésben valóban kevés volt a maradandó érték; a felsoroltak között – Vajdáét kivéve – még fi-

gyelemre méltó sem akadt. A műfaj igazi honosítása Arany Lászlónak sikerült, A DÉLIBÁBOK HŐSÉ-ben (1872); a közmondásossá lett Hübele Balázs-magatartást pedig akár a fiatal(abb) írókra is lehetett vonatkoztatni. (Az igazsághoz tartozik, hogy Gyulai – ugyanazon minták alapján – maga is kísérletezett a műfajjal; éveken át írt ROMHÁNYI című verses regénye talán éppen Arany László sikerének láttán maradt töredékben.)

A főhadszínternek számító lírában azonban más volt a helyzet. Noha Gyulainak is volt kötete, a középszeren nemigen emelkedett felül – itt tehát Aranynak kellett megszólalnia, az öreg Toldinak helytállnia fegyverhordozói helyett. Filológiai, kétségbevonhatatlan érvekkel sem megerősíteni, sem cáfolni nem lehet azt a közkeletű, egykorú szóbeszédet, hogy a vita leghíresebb versargumentumát, a KOZMOPOLITA KÖLTÉSZET-et Gyulai szinte kikényszerítette Aranyból. Az árulkodó időrend azonban közvetített érvnek bizonyulhat. Az akadémiai kötöttségeitől megszabadult, a Margitszigetre visszavonult Arany bő egy hónap leforgása alatt (1877. július 3. és augusztus 5. között) tizenkilenc verset írt. És milyeneket: közöttük van az EPILÓGUS, a VÁSÁRBAN, a TAMBURÁS ÖREGÚR, A TÖLGYEK ALATT és három ballada, a TENGERI-HÁNTÁS, AZ ÜNNEPRONTÓK és az ÉJFÉLI PÁRBAJ! Ezután következik a kapcsos könyvben a KOZMOPOLITA KÖLTÉSZET 1877. augusztus 8-i dátummal.

A vers címe (korábbi változata VILÁGKÖLTÉSZET volt), a „világköltő” fogalom beemelése és „az eredeti conceptus” a költemény végén, a bérlett zenészre utalt „fajtam korcsa: / Koszopolita cigány” egyfelől azt mutatják, hogy a „titánlaciás” elfeledette Aranyval a Koroda-látogatás emlékét, másfelől nyomjelzőként elvezetnek Reviczky Gyula cikkeihez és tanulmányaihoz: A HUMOR PSZICHOLÓGIÁJA (1874), ARANY MINT HUMORISTA (1874), HUMOR ÉS MATERIALIZMUS (1876). Az új nemzedék igazi kéznyújtása ezekben rejtett. A szélsőséges érzelmeken felülkerekedett, bölcs-rezignált Aranyt Reviczky a világ legnagyobb „humoristái” közé helyezte – Jézus, Homérosz, Shakespeare, Cervantes, Molière, Goethe, Turgenyev mellé. A NAGYIDAI CIGÁNYOK és a BOLOND ISTÓK „kedélyöreg” poétája a „zseni” szintjén nyilvánult meg, nemzete egyéniségének képviselője lett a világirodalomban. Ezzel megkapta azt az elismerést, amely után a természetes nosztalgia feltámadt a lírai életmérlegét megvonó költőben is: a KOZMOPOLITA KÖLTÉSZET legelső címváltozata CSAK ITTHON volt.

Párhuzamosan a verses regényt írók elleni támadással, Gyulai októberben ismételtén sürgette Aranyt, adna öt verset az ŐSZIKÉK-ből a Budapesti Szemlének közlésre, kétszázötven forint, igen tekintélyes honoráriumért. (Neves költő sem kapott többet tíz forintnál egy költeményért.) Arany habozott: „Az a szűkkörű nyilvánosság is, amelynek eddig átengedtem e versecskéket (kívüled még Laczi olvasgatta), kétkedővé tett legjobbnak hitt darabjaim értéke iránt.” Magyarán: Arany László és Gyulai ízlésének az ŐSZIKÉK nem mindenben feleltek meg. Valóban, a kedvesezett „kedélyöreg” október 4. és 27. között nem is dolgozott a kapcsos könyvbe, november 19-én pedig papírra került a DAL FOGYTÁN, az utolsó, negyven verset eredményezett nagy lírai nekibuzdulás záródarabja: „Mi haszna is, mi haszna / Kél egyhangú panaszra / Belőlem a dal?” Arany László és Gyulai végül A TÖLGYEK ALATT közlése mellett döntött (a Budapesti Szemle 1878. januári számában), a közlést több újság is átvette, a szerkesztők ostromolni kezdték Aranyt kéziratért. A leggyorsabb válasz azonban magánlevélben érkezett „T. Cz. Arany János úrhoz”, egy névtelen ellenverset közölve. Az öreg költő – „a zajosabb, külső siker” (Arany László) ellenére – igazolva látta legrosszabb sejtéseit. S bár a figyelmes, elemző olvasás elárulja, hogy a versifikátor idős ember (az öregedést mindvégig többes szám első személyben, nemzedéktársként ábrázolja), Arany fiatal költő művének vélte, és aszerint is válaszolt „A TÖLGYEK ALATT”-ban. Gyulai számítása bevált: a siker hatására újabb ver-

seket kapott közlésre; Vadnai Károly, a *Fővárosi Lapok* szerkesztője pedig publikálta (1878. június 29-én) az eladdig visszatartott KOZMOPOLITA KÖLTÉSZET-et. Csak a véletlennek köszönhetően derült ki három év múlva, hogy a névtelen ellenverset egy Arany-nál is öregebb nyugalmazott jogtanácsos, bizonyos Sárvány Antal írta – a félig vak, össziadásával is felhagyott Aranyt ez akkor már nem érdekelte.

A vita kirobbant, de korántsem egyenlő feltételekkel. Reviczky költeménye, az ARANY JÁNOSNAK (VÁLASZUL „KOZMOPOLITA KÖLTÉSZET” CÍMŰ VERSÉRE) írója életében nem jelenhetett meg, hiszen benne a poéta nemcsak Arany egyetemességét erősítette meg („*Bolond Istók mindenütt volt, / Ahol ember szenvedett*”), de nem engedett a „világköltő” meghatározásból sem: „*Általános eszme s érzés / Nagy, ha nem is nemzeti...*” Reviczky vitacikké átirított véleményét a jól kézben tartott Budapesten nem közölte le orgánum, a JOGOSULT-E A KOZMOPOLITA KÖLTÉSZET? végül a liberális *Szegedi Napló*ban jelent meg (1878. november 30-án). Megérthetjük, miért: „*A hazafiság mint speciális érzelem, lehet ugyan a költészet tárgya, de szabálya sohasem.*”

A másik mellékhadszíntér, az újromantikus színpadi irodalom már nem okozott ennyi gondot Gyulainak. Berczik Árpád, Rákosi Jenő, Éjszaki Károly, Dóczy Lajos még az előző, elodázott nemzedékváltás részese lehetett volna; a Kávéforrás írókora Molnár György rövid életű Budai Népszínházának alkotta szerzőgárdáját – a Nemzeti Színház ellenében. A színgazgató meg is kapta karikatúráját Arany Lászlótól A DÉLIBÁBOK HŐSÉ-ben: „...*mindenütt lángéhszt fődözne fel; / Ifjú tehetségek bő mentora, / Minden vad ideát megünnepel...*” Az újromantikusok a spanyol barokk jellemvígjáték (Calderón, Moreto) és Shakespeare vígjátékai – az Arany fordította SZENTIVÁNEJI ÁLOM, továbbá a TÉLI REGE, A VIHAR – hatása alatt dolgoztak. Az 1870-es években a Nemzeti Színházban mentoruk Szigligeti Ede lett, a drámai igazgató, aki egyre lázasabban kereste szerzőutódait. Az első három még igazgatása előtt kapott színpadot (Rákosi Jenő AESOPUS-a 59 előadással), alatta Dóczy Lajos következett a CSÓK-kal (106 előadás), 1875-ben pedig bemutatkozott Csiky Gergely is a JÓSLAT-tal (27 előadás).

Noha a Nemzeti Színház műsorarányai ezáltal nem módosultak számottevően, Gyulai a Szigligeti fölött mondott Kisfaludy társasági emlékbeszédet (1879. február 9.) használta fel arra, hogy a pártfogót (Kisfaludy Károly mellé helyezve őt a nemzeti panteonba) és pártfoglaltjait szembeállítva, kiterjessze az utóbbiakra is a kozmopolitizmus vádját: „*Bekalandozzák egész Európát, mintha itthon nem volna elég tárgy. Pedig minden nagy drámáiról nemzeti költő volt, tárgyban és fölfogásban [...] Nem ok nélkül szólalt fel nem rég Arany János egyik költeményében a kozmopolita költészet ellen.*”

1879-re a népnemzeti iskola győztesnek látszott, az irodalom minden műfajában sikerült megakadályoznia a nemzedékváltást, egyetlen kulcspozíciót sem kellett átengednie.

A következők

1882. október 22-én meghalt Arany János. Megszűnt az a sajátos kapcsolat, amely Gyulaihoz fűzte, és amelyet maga az érintett így jellemezett fiának: „*Úgy vagyunk mi ketten, mint mikor a szundikáló vén komondor körül enyeleg a kölyök-kuvasz; csipkedi, kapkodja, ugrál körülötte, az öreg meg csak néha-néha vakkant egyet.*” A korábbi győzelem most bizonyult pirruszinak: végérvényessé vált, hogy a népnemzeti iskolának nincs többé reprezentatív alkotója. A költőt a fiatal írók is elsiratták. A hajdani nagykőrösi tanítvány, Tolnai Lajos például így: „*Nekem csak ember vagy, nekik már félisten; / Nekem csak mester vagy; király ő szájukba’ – – / Valamelyikre koronád ha rájutna.*” (EGY NAGY KÖLTŐ HALÁLAKOR.) Nem jutott: az írófejedelem Jókai Mór lett és maradt haláláig.

Gyulaiék hatalma még sokáig, két évtizeden át töretlenül látszott. Ő maga arra sem akart emlékezni, hogy valaha is látta Komjáthy Jenőt (1880-ban, tanári alapvizsgáján egzaminálta). 1888-ban Lévay József és Imre Sándor bírálta a Kisfaludy Társaság megbízásából Reviczky második kötetét, a *MAGÁNY*-t. Noha kiadhatónak ítélték, mégis, mintha Petőfi konzervatív támadóit hallanánk: Lévay kárhoztatta a kötetcímet, a perditatémát, bírálta az asszonáncok minőségét, hogy végül leszögezhesse: „...jóltevőnek, fölemelőnek, a lelket erősítőnek nem tarthatni”. Imre Sándor a „mindennapi gondolatok, közhelyek” költőjének tartotta Reviczkyt, elítélte „közönséges nyelvezet”-ét, „magvatlan styl”-jét, és az akkor már halálosan tüdőbeteg szerzőt az érett férfikor elmélyülő tendenciájával biztatta. Nemzeti klasszicizmus az egyik, „*kozmpolita klasszicizmus*” a másik oldalon. (Ez utóbbi, ironikus meghatározást Szili József alkalmazta a népnemzeti iskola által kirekesztett, maradandót alkotókra.)

Ady Endre feltartóztathatatlan, új nemzedékváltása nem is történhetett meg másképp, mint e viszony tisztázásával, a hagyomány tagadásával. Őt Nagyváradon órákon át győzködték Juhász Gyula és más barátai, hogy Arany – egyáltalán költő volt: „*És ha ezerszer kiátkoznak, én mégsem tartom másnak Aranyt, mint a kádenciázó magyar falusi nótárius fejlett típusának.*” (IGNOTUS KÖNYVE, 1906.) Újabb öt esztendőnek kellett eltelnie a feltételes, megengedő mondatokig: „...*talán halálomig egészen megtérek én is Aranyhoz. Ha majd Arany nem lesz elég tápláló az élősdieknek, végre majd azoké is lehet, akiket eddig elkergettek tőle*” (STRÓFÁK BUDA HALÁLÁRÓL, 1911). De ez már a „*kettészakadt magyar irodalom*” (Schöpflin Aladár) története.

Császtvay Tünde

A HÍM VERÉB ÉS A PILLANGÓ

Az akadémikus és az erotikus irodalom harca a XIX. század utolsó harmadában

1879 egyik téli estéjén tíz óra tájt komoly dolgok történtek a „Tatá”-nál. Négy fiatalember véres ultimátumot fogalmazott meg. A formai szempontból is kifogástalan perirat szövege – mely az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában olvasható – a következő:

„*Felolvastatván Dolinay Gyula hátirata, melyben megtagadja a csilinder bort, megbotránkozásal fogadtatik, s határozatban egyhangúlag, hogy a »szomjazók« kérelme megvitatván, ha ismét tagadó válasz érkeznék »fel«, a tagok ünnepélyesen és komolyan köteleznék magukat, a »Hasznos Mulattató« és a »Kis Kurvák Lapjába« többé soha sem írni, azon indoklással[,] mert Dolinay Gyula eljárása nekünk sem nem »hasznos«, sem nem »mulattató«*

Reviczky Gyula
Komjáthy Jenő
Aradi József
Mikszáth Kálmán.”